

Bánfai József

A sárospataki tehetségkutatás megindulása és a kísérlet „utóélete” a hazai szakirodalomban

„A feladat a magyarság legszélesebb rétegeiért felelősséget érző, szegletkő szerepre alkalmas vezetőemberek tanítók, tanárok, orvosok, mérnökök stb. stb. termelése azokból az értékes parasztelemekekből, akik e mozgalom nélkül nem tudnának kiemelkedni nincstelen paraszti sorsukból.”

(Harsányi István, 1940)

Bevezetés

A sárospataki tehetségkutatás megindulásának 75. évfordulójára készülve, jóval 2010 előtt kezdtem el a szakirodalomból addig csak részleteiben, illetve egyoldalú beállításban megismerhető történetének monografikus feldolgozását. Ebből eddig három írásom jelent meg,¹ melyek csak egy kis részét képezik az elkészült anyagnak. Jelen tanulmány közreadásával három céloom van:

1. A sárospataki tehetségkutatás *átfogó értékelése*, melynek során ezt az úttörő kezdeményezést szélesebb társadalmi összefüggésekbe helyezve, lényeges jegyei, illetve analógiák alapján a *szociálpedagógia* körébe sorolom be.²
2. A kísérlet alig ismert *kezdeti szakaszának* részletes bemutatása (a tehetségkutatás megindítását szükségessé tevő okok, az ideológiai alapok, a célok és az elvárások felvázolása mellett kitérek az anyagi feltételek megteremtésére is).
3. A sárospataki tehetségkutatás „utóéletének” ismertetése során azt szeretném bizonyítani, hogy a fő szervező, *dr. Harsányi István (1908–2002)* történe-

¹ BÁNFAI 2010, BÁNFAI 2012a, BÁNFAI 2012b.

² Ez a megállapításom ellentétes mindazon, (Harsányi Istvántól kiinduló) véleményekkel, melyek a mai tehetségfelfogásokat a múltba vetítve, a témát *pszichológiai kérdésként* próbálják beállítani.

ti összefoglalóiban ennek, az egyébként szakmai és emberi szempontból csak dicsérhető, de *nagyon szűk körű* kezdeményezésnek a lényegi összefüggései *teljesen eltorzultak*.³ Ez pedig nem csak az adott korszak tehetségvédelmét helyezte a valósággal ellentétes beállításba, de alkalmat adott a szerzőnek az 1948–1979 közti évtizedek rokon jellegű törekvéseinek teljes negligálására, jobb esetben jelentéktelennek minősítésére.

Oktatáspolitikai, társadalmi „sorskérdések” és tehetségvédelem az 1930-as években

A sárospataki tehetségkutatás az 1930-as és az 1940-es évek „uralkodó eszméi” közül a középosztály-kérdéshez kapcsolódott, összekötve azt a falusi népesség szegénységével, erősen korlátozott iskolázási és mobilitási lehetőségeivel. A korabeli sajtó egyik vezető témája volt a középosztály bírálata egyrészt származás szerinti (faji) összetétele, másrészt az alsóbb társadalmi rétegektől való elidegenedése, a problémák megoldására való alkalmatlansága miatt. Számos formában fogalmazódtak meg az olyan típusú vélemények, hogy a magyarság „sorskérdéseit” csak a népi származású vezetők képesek megérteni és megoldani. Mindez része volt a parasztság életkörülményei, oktatási és művelődési viszonyai iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődésnek, melynek legismertebb eredményei a népi írók máig forrásértékűnek számító szociográfiái.

Az oktatásügy terén általánosan elfogadott nézet volt, hogy a *társadalom alsó-, közép- és felső osztályának megvan a maga iskolája*, melynek elvégzése az adott osztályból származó tanulók számára kívánatos. Ez egyúttal megszabja *mobilitásuk útjait, lehetőségeit*, a társadalomban elérhető *státuszukat* is. Az egyéni felemelkedés helyett a *kollektív mobilitás* volt a preferált út. Klebelsberg oktatáspolitikájában élesen elkülönült a tehetségek védelmének két területe, a *tudományos és kulturális elit kinevelése*, illetve a *közoktatás szintjén* folyó tehetségvédelem. Ez utóbbi fő eszközei a tanulók származásától függően erősen differenciált ösztöndíjak voltak.⁴ A kultuszminiszter az alsóbb osztályok tehetségeit főként a nekik szánt iskolatípusok létesítésével és fejlesztésével kívánta támogatni.⁵

Tehetségvédelmünk történetében központi helyet foglalt el a „szegény, de tehetséges” tanulók kérdése. A vizsgált korszakban a „tehetségesek iskolájának” tekin-

³ A *társadalmi okok* háttérbe szorultak a pszichológiai szempontok rovására: a gimnáziumi tanulásra legalkalmasabbaknak látszó szűk körre korlátozódó kiválogatásából 20. századi tehetségvédelmünk második korszakának kezdetét jelző „tehetségkutatás” lett. (Lásd még a 9. lábjegyzetet.) Elfogadhatatlan csúsztatás az is, hogy Harsányi István történeti összefoglalóiban a református tehetségmentés egybemosódik a német mintát követő, fajelméleti alapokon álló állami akcióval (OMFT).

⁴ BÀNFAI 2000. 8.

⁵ BÀNFAI 2000. 8.

tett gimnáziumba a módosabb osztályok gyermekei a tandíj befizetésével kerülhettek be, míg a szegényebbeknek igazolniuk kellett „tehetségüket”, vagyis gimnáziumi tanulásra való alkalmasságukat. A tehetségessé nyilvánítás volt az *indok* a felvételre és a támogatások odaítélésére. A korszak tehetségvédelme részben a szociálpolitika, részben a szociálpedagógia körébe tartozott. Ez utóbbiba sorolhatók azok a tervek és megvalósult törekvések, amelyek egy réteg társadalmi és iskolázási helyzetének ismeretéből kiindulva határozták meg céljaikat és teendőiket.

Az irányzat hazai történetének összefoglalását a Kozma Tamás és Tomasz Gábor által összeállított *Szociálpedagógia szöveggyűjtemény* bevezetőjében olvashatjuk. A szemelvényekből négy hazai irányzatot ismerhetünk meg: gyermektanulmányozás, szabadoktatás, nemzetnevelés, *tehetségmentés*.⁶ A történeti részben szereplő kilenc írás közül négy kapcsolatos a tehetséggel.⁷ A tehetségmentés irányzatát Zilahy Lajos papíron maradt tervezete és két megvalósult kezdeményezés Karácsony Sándor földesi kísérlete, valamint a *Bolyai-* utóbb *Győrffy Kolégium* képviseli.

A sárospataki tehetségkutatás átfogó jellemzése

A sárospataki tehetségkutatás a helyi Református Főiskola gimnáziumában, dr. Harsányi István magyar-latin szakos tanár vezetésével indult, az 1935/36-os tanév elején. Ekkor rendezték meg az első ún. „*tehetségvizsgát*”. A cél: a legszegényebb református falusi rétegek fiúgyermekeinek segítése középiskolai tanulmányaik megkezdésében, illetve az iskola elvégzésében. A kiválasztás központi gondolata az volt, hogy ezek a tanulók képviselik legtisztábban a *magyar faji jellegzetességeket*, másrészt ők azok, akik *alkalmasak a középosztály megújítására*, korabeli kifejezéssel élve: „*felfrissítésére*”. A gimnáziumi tanulásra alkalmasnak tűnő („tehetséges”) tanulók megfigyelése, a gimnáziumnak történő bejelentése és – valószínűleg már a második tehetségvizsgától kezdve – előzetes írásbeli vizsgáztatása tanítójuk vagy lelkipásztoruk feladata volt. A Sárospatakon rendezett tehetségvizsgák, ahová a legjobbakat hívták be, kezdetben a szokásos felvételi vizsgákhoz voltak hasonlóak, később előtérbe kerültek a képességvizsgálatok, az intelligencia-tesztek és más pszichológiai vizsgáló módszerek. Néhány éven belül a kezdeményezés áterjedt más református gimnáziumokra is. Ezek gyakorlata alkalmazkodott a helyi sajátosságokhoz, a hódmezővásárhelyi *Tanyai Tanulók Otthona* esetében viszont a *célok* és a *nevelés módszerei* is jellegzetesen eltérőek a patakítól. A sárospataki tehetségkutatás sok tekintetben alapul szolgált a gyökeresen más ideológiai alapokon nyugvó, az 1942/43-as tanévtől kiteljesedő, állami szervezésű *Országos Magyar Falusi Tehetségmentéshez*. (OMFT.) Ebbe

⁶ KOZMA-TOMASZ 2000b. 15–25., 133.

⁷ SOMOGYI 2000, ZILAHY 2000, KARÁCSONY 2000a, KARÁCSONY 2000b.

később, miként az akcióban résztvevő vidéki gimnáziumok, szervezetenként is beolvasztották. 1945 után a vizsgák néhány évig tovább folytak, de a nyolc osztályos általános iskola megteremtése – legalábbis elvi szinten – fölöslegessé tette a tanulók 10 éves korban történő szelekcióját.

A sárospataki tehetségkutatás – lényegét tekintve – *szociálpedagógiai kezdeményezés* volt, amely *szociálpolitikai és társadalmi célokat* a legszegényebb falusi rétegek támogatását és egy új középosztály kinevelését összekapcsolva, *pedagógiai eszközökkel*, a *gimnázium* és a *kollégium* keretei között kívánta megvalósítani. A társadalmi tények ismeretéből történt kiindulás és a társadalmi cél volt az elsődleges. A kiválasztott tanulók, „fajtájuk legkiválóbb egyedei” mint a szegény, református vallású fiúgyermekek képviselői voltak fontosak,⁸ akikre az iskola elvégzése után fontos társadalmi feladatok vártak. A kezdeményezés nem általában az említett réteg társadalmi viszonyainak megváltoztatására irányult, csupán a legalkalmasabbnak tűnők nevelésére vállalkozhatott. Ezt szolgálta a szelekció, melyet a véletlenszerű kiválogatás, valamint a tanító- és lelkészgyerekeknek korábban „alanyi jogon” járó támogatások helyett a kor színvonalán álló tudományos alapokra próbáltak helyezni.⁹

A sárospataki tehetségkutatás fontos jellemzője volt a tanítók, lelkészek és a tanárok szoros együttműködése, Harsányi István kifejezésével élve: „felelős munkaközösség”. Sárospatakon elsősorban a tehetséges tanulók felkutatásának és kiválogatásának megszervezéséről volt szó. A kiválasztottak nevelése a gimnáziumban, hagyományos osztálykeretek között, illetve az internátusokban folyt, a módszerek sem voltak speciálisak. A tehetséges tanulókat a már meglévő szervezeti keretek között, a középiskolában szokásos módszerekkel oktatták és nevelték.¹⁰ Végül meg kell említeni az egész kezdeményezés nagyfokú „társadalmiasítását”, melynek révén a szervezők a tehetségkutatást a szó szoros értelmében *közügyé* tudták tenni. Ehhez jól kihasználták a sajtó lehetőségeit. Számos példa bizonyítja a tanulók, tanárok, magánszemélyek, volt pataki diákok, egyesületek stb. áldozatkészségét. A pénzek felhasználásában egyszerre volt jellemző az arra érdemesek nagyvonalú támogatása és a szigorú, racionális gazdálkodás. Ez utóbbi adott esetben a kedvezmények megvonását is jelenthette. (A tehetség-alapból történő támogatása feltétele a legalább felerészben jeles, felerészben jó tanulmányi eredmény elérése volt az érettségi bizonyítványban figyelembe vett tantárgyakból.)

⁸ Ez a megállapítás kizárólag a *szempontok hierarchiáját* jelentette, nem a tanárok által féltő gonddal nevelt, mindenben támogatott tanulók valamiféle „másodlagos” szerepét.

⁹ Péter Zoltán tanár és Noszlopi László pszichológus meggyőzően bizonyították, hogy *nem tehetségkutatásról* volt szó, hanem *a gimnáziumi tanulásra alkalmas tanulók kiválogatásáról*. Lásd: PÉTER 1942, NOSZLOPI 1943. Véleményük ismertetését lásd: BÁNFAI 2012b.

¹⁰ Részletesebben lásd: BÁNFAI 2012a.

A közvetlen előzmények („előtörténet”)

A sárospataki tehetségkutatás 1935-ben, a tanév elején megtartott első tehetségvizsgálattal indult. Harsányi István egy 1982-ben megjelent tanulmányából viszont úgy tűnik, hogy a tehetségkutató munkának voltak bizonyos előzményei is. Az 1931-ben kezdődő kísérletre,¹¹ mely az újonnan megnyílt Angol Internátus¹² manzárdjában (padlásszobájában) kezdődött, utóbb pedig a Rácz-ház nevű internátusban folytatódott – ilyen minőségében – a korabeli irodalomban nincs utalás. A lényeg: a legszerényebb kollégiumi szobában elhelyezett, különböző korú szegény, tehetséges tanulók együttes nevelése, párosulva az önmagukkal szemben támasztott magas követelményekkel, nagyon eredményesnek bizonyult. Kiemelendő még a bizonyos fokú önkormányzatiság, a tanulók munkával (társaik korrepetálásával és felügyeletével) történő hozzájárulása saját ellátásuk költségeihez, a kiemelkedő tanulmányi eredményeken alakuló presztízs és a többlet-teljesítményeket honoráló nagyobb szabadság.

A sárospataki tehetségkutatás kétféleképpen is kapcsolódott az említett „kísérlethez.” Az 1937/38-as tanévtől kezdve néhány tehetségvizsgást a manzárdban helyeztek el. Később – 1939 őszétől, amikor az Angol Internátus „felmenő rendszerben” fokozatosan benépesült, – a manzárdba is csak jómódú, „fizetős” diákok kerülhettek. A „manzárdisták” közül ezért többet a Rácz-házban helyeztek el, és a tehetségvizsgán felvettek egy része is itt kapott szállást.

Az első tehetségvizsga (1935) előtti események legfeljebb a *sárospataki tehetségkutatás előtörténetének tekinthetők*. A manzárdban is szegény, de tehetséges tanulókat neveltek, de ők nem tehetségvizsgák útján kerültek a gimnáziumba. Köztük alakultak viszont ki a tehetséges tanulókkal való foglalkozás azon spontán formái, melynek tapasztalatait felhasználták a tehetségvizsgások nevelésében is.

A tehetségkutatást és –támogatást szükségessé tevő okok

1./ Az adott korszakban a szegény, gimnáziumi tanulmányokra alkalmasnak látszó falusi és tanyai fiútanulók kiválogatását és iskoláztatásuk támogatását három okkal is magyarázták. A probléma legáltalánosabb (társadalmi) szintje az adott rétegek kirívóan alacsony aránya volt a középiskolai tanulók között.¹³ Érdekes tény, hogy az állami falusi tehetségmentő akciójának szükségességét indokolva Szombatfalvy György minisztériumi főtanácsos is hasonló adatokra

¹¹ Lásd HARSÁNYI 1982.

¹² Történetének legrészletesebb feldolgozása: KÉZI 2004.

¹³ A társadalomkritikát a számok nyelvén (is) megfogalmazó irodalomból lásd: FÖLDES 1940a és 1940b.

hivatkozott, mint a rendszer bírálója.¹⁴ A feltárt tények – önmagukban – legfeljebb, mint a társadalmi igazságtalanság megnyilvánulásának bizonyítékai lettek volna érdekesek. „Sorskérdéssé” akkor váltak, amikor összekapcsolódtak a középosztály „felfrissítésének” szükségességét megfogalmazó nézetekkel, törekvésekkel. (Érdeemes volna a falusi szegény tanulók iskoláztatásának és a középosztályba juttatásának kérdését a társadalmi problémák konstruálására vonatkozó elméletek alkalmazásával is elemezni.¹⁵)

Megjegyzendő, hogy Szombatfalvy már egy 1924-ben megjelent tanulmányában felhívta a figyelmet a fenti problémára. A középiskolai tanulók társadalmi összetételét elemezve, aggasztó tünetnek nevezte a „tökéletlen és egyoldalú kiválogatódást”, valamint „a nemzeti szellemű, fajtánk képességeit rejtő néprétegek háttérbe szorulását és teljes kirekesztődését”, és szorgalmazta „a nép tehetséges fiainak az értelmiségbe való felvételét”.¹⁶

2./ A gimnáziumi tanulmányok megkezdésénél az volt a fő gond, hogy a tanulók csak az első tanév végén elért eredményeik alapján kaphattak támogatást a következő évre. Bármilyen jó bizonyítvánnyal érkeztek is az elemi iskolából, ha szüleik anyagi lehetőségei nem engedték meg, nem iratkozhattak be.

3./ Végül említhetünk egy sajátosan sárospataki okot is. Az Angol Internátus fokozatos benépesülése után nehéz lett volna fenntartani a „szegények iskolája”¹⁷ elnevezést, hiszen ezen intézmény lakóinak egy szegény falusi diák számára elérhetetlen összegű ellátási díjat kellett fizetnie a gimnáziumi tandíj és sok más egyéb költség mellett. A helyzetet Szombatfalvy így jellemezte: „Miután az ősi intézetet kitűnő gazdasági vezetője, Trócsányi József és az angol internátus létesítését lehetővé tevő gazdag állami támogatás új virágzáshoz segítette, a gazdag fiúk odatódulása felkeltette a hagyományörző tanárok és egyházi vezetők lelkiismeretét a szegény diákok felkarolására.”¹⁸ Olyan, korszerű megoldást kellett keresni, amely az ősi kollégiumok „inasdiák”¹⁹ hagyománya helyett biztosítja a szegény tanulók támogatását. „A kérdés lényege az, hogy a nincstelen református családok tehetséges gyermekei is hozzájussanak a gimnáziumhoz.”²⁰

Barcza József adatai a gimnázium két világháború közti korszakáról, újabban Kézi Erzsébet szociológiai elemzése azt mutatják, hogy tanulók jórészt lelké-

¹⁴ SZOMBATFALVY 1940, SZOMBATFALVY 1941.

¹⁵ Ennek elméleti alapjait lásd SZÖLLŐSI 2012.

¹⁶ SZOMBATFALVY 1924. 10. és 13. (A szerző egyértelműen a zsidó származású tanulók növekvő arányának adataival érvelt az általa javasolt megoldás mellett.)

¹⁷ A gimnázium 1940/41. évi értesítőjének 53. oldalán olvasható értelmezés szerint: a jelző „nem kizárólagos jellegű”: a főiskola a fejedelmi, főnemesi és nemesi származású tanulók mellett mindig művelődési lehetőséget biztosított a szegény sorban élő magyar családok gyermekeinek is.

¹⁸ SZOMBATFALVY 1940. 217.

¹⁹ A ma már jóformán ismeretlen fogalommal kapcsolatban Harsányi István a főiskola régi tanárának, Radácsy Györgynek *Régi pataki diákélet* című, 1906-ban megjelent tanulmányára hivatkozott a tehetségkutató mozgalom előzményeinek bemutatásakor. HARSÁNYI 1941. 6.

²⁰ HARSÁNYI 1940a. 4.

szek, tanítók és tanárok családjából kerültek ki, a kisbirtokos-napszámos réteg csekély számban képviseltette magát. Az Angol Internátus fokozatos benépesülésével jelentősen emelkedett a közép- és nagybirtokos családokból származók száma. „*Fel kellett adni a homogén református iskola és a 'szegények iskolája' elképzelést, mely valójában nem is volt általános Patakon soha.*”²¹

A hagyományok és a főiskolát érintő változások szerepe

Az eddig felsorolt okok mellett Harsányi István tanulmányaiból egyrészt az „*ősi hagyományok*” szerepét, másrészt a Főiskola életében az 1920-as évektől lezajlott változásokat emelhetjük ki, melyek kikényszerítették, vagy segítették az új kezdeményezéseket. A múltbéli gyökerek közül olvashatunk a régi református kollégiumok patrónusairól: Bethlen Gáborról, I. Rákóczi Györgyről és Lorántffy Zsuzsannáról. A tehetségesnek mutatkozó parasztfiúk kollégiumokba irányítása régóta a vidéki lelkészek és tanítók íratlan lelkiismereti kötelességei közé tartozott. A felvett és eredményesen tanuló szegény diákok kedvezményekhez, ösztöndíjakhoz, illetve pénzkereseti és önfenntartási lehetőségekhez is juthattak. Ennek egyik formája volt az *inasdiák*-intézmény, mely Tompa Mihályt is segítette tehetsége kibontakoztatásában.²² A későbbi neves költőt Bihari György igrici rektor hozta be a Kollégiumba. Az inasdiáknak felvett, híressé vált tanítványok közé tartozott a Bethlen Gábor által felfedezett Geleji Katona István püspök, aki viszont Apáczai Csere János tanulását tette lehetővé.²³ Érdekes tény, hogy a nagy tisztelettel övezett tehetségmentő hagyományokat Zsíros József teológiai akadémiai- és közigazgató esetlegesnek, ötletszerűnek, „*egy-egy jótét-lélek istenáldotta alkalomszerű megnyilatkozásának*” nevezte.²⁴

Tágabb értelemben a hagyományok közé sorolható az a rendkívül szoros kapcsolat, mely Sárospatak és több vármegyére kiterjedő környéke között kialakult és évszázadokig fennállt. A diákság nagyrészt a mai Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megye, valamint Gömör, Ung és Bereg falusi értelmiségi- és agrárretegének gyermekeiből került ki. Az itteni falvak értelmiségének nagy részét Patak nevelte. „*A pataki kollégium minden dolgozójában elevenen élt a vonzásterületéhez tartozó magyar néppel érzett szolidaritás, az érte vállalt felelősség tudata.*”²⁵

A trianoni békeszerződés után a Főiskola életében számos olyan, kedvezőtlen változás történt, amelyek létében fenyegették az intézményt. Megszűnt a Jogakadémia, a kollégium elvesztette vonzáskörzetének jórészét, az alapítványok-

²¹ BARCZA 1981. 256., KÉZI 2004. 5.

²² HARSÁNYI 1980. 13–14.

²³ ÉRTESÍTŐ 1942. 53–54.

²⁴ ZSÍROS 1940. 145.

²⁵ HARSÁNYI 1981. 83–84.

ban levő vagyon nagyrészt elértéktelenedett. A „népi szellemet” az országos beiskolázású, a szegények számára elérhetetlen angol ágazat és internátus létrehozása „belülről” veszélyeztette.²⁶ Ezt a veszélyt a Főiskola vezetősége korán felismerte. Novák Sándor már az 1935/36-os tanévről szóló közigazgatói jelentésében együtt említette a középosztálynak „a földműves osztály nagy rezervoárjából” történő felfrissítését szolgáló tehetségvizsgákat, a tehetségkutató önképzőköri ünnepélyeket és az Angol internátust. Utóbbi révén a „történelmi családokat” kívánták hozzákötni a „szegények iskolájához” és a református közülethez. A Főiskola akkori szellemiségét jól jellemzi az alábbi mondat: „A két réteg testvériesülését a legfőbb gonddal ápoljuk.”²⁷

A minőségi változások megteremtésének kedvező feltételei is kialakultak. A Kollégium 400 éves évfordulójára való készülődés jelentős építkezésekkel és korszerűsítésekkel járt együtt. Internátusok, tantermek, tornatermek, szertárak és tanári lakások épültek. A nagy változások személyi feltételei közül két csoport képviselői emelendők ki: a *cserkészcsapat* vezetői és tagjai, akik számtalan „korszakjelző kezdeményezést” (faluszeminárium, népfőiskola, építőtábor, népi tehetségmentő mozgalom, néphangversenyek stb.) terveztek és valósítottak meg, valamint az *Eötvös-kollégiumot* végzett fiatal tanárok.²⁸ Utalni kell kialakulóban levő népi irodalmi mozgalom szerepére is. „A pataki kollégium és a népi írók között kialakult szoros kapcsolat nélkül talán meg sem értett volna 1935-re Patakon a népi tehetségmentés gondolata.”²⁹

Eszmei-ideológiai alapok és kapcsolatok

A korszak jellemző társadalmi- politikai áramlataihoz és törekvéseihez, a „népies politikához” csatlakozó sárospataki tehetségkutatás megindításának idején és a kezdeti években, bizonyára a gyakorlati célok és a konkrét teendők domináltak. Az ideológiai alapok és kapcsolatok felvázolására csak később került sor.³⁰ A Harsányi István által említett szerzők és művek³¹ között az alábbiak szerepeltek:

Ady Endre, akivel „bizonyos fokú nemzeti önismeret indult meg a magyarságban.” Szabó Dezső regénye, *Az elsodort falu* (1919.) és *Az egész látóhatár* című, először 1939-ben megjelent tanulmánygyűjteménye, abból is az első kötet bevezetőjének híressé vált mondata: „A magyar paraszt arravaló gyermekeiből kell intézményesen

²⁶ HARSÁNYI 1981. 84.

²⁷ NOVÁK 1936 18.

²⁸ HARSÁNYI 1981 83–84.

²⁹ HARSÁNYI 1980. 14.

³⁰ Megjegyzendő, hogy a Harsányi István által hivatkozott művek többsége éveken belül a tehetségkutatás megindulása, 1935 után jelent meg.

³¹ HARSÁNYI 1940. 105–106.

megújhodást, egységet vinni a ma még zűrzavaros középosztályba.” A Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötet 1939, ezen belül a kiváló történész alább idézendő, terjedelmes tanulmánya külön is.

Harsányi István, a sárospataki gimnázium fiatal tanára 1942 elején ismertethette a református tehetségkutatás addigi eredményeit a Szekfű Gyula nevével fémjelzett *Magyar Szemlében*.³² A középosztály felfrissítésének szükségességéről írva így méltatta Szekfű gondolait. „Vezető elménk közül talán senki se mutatott rá olyan határozottan, erre a kérdésre, mint Szekfű Gyula. «A magyar jellem történetünkben» című tanulmányában arra a végső megállapításra jut, hogy ősi erőink egyetlen mai letéteményesének, a szegény népnek és mindazoknak, akik nem felelősek az utolsó emberöltő hibáiért, kell kialakítaniok «az új vezető osztályt, mely ismét történeti múltunk és jellemünk szerint fog cselekedni.»³³ (...) „Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy ezeket a szavakat mottóul lehetne odaírni arra a mozgalomra, amely «tehetségkutatás» vagy «szellemi telepítés» néven egyre figyelemre méltóbban terjed középiskoláinkban.”³⁴ Harsányi szerint a felsorolt művek egyrészt tisztázták a faj, a nép és a nemzet fogalmát, másrészt felébresztették a társadalmi felelősséget, segítettek a szociális gondolkodás elterjedésében, a magyar nemzet életének történelmi összefüggésekben látásában, a hibáinkra és értékeinkre való ráébredésben. „Rávezetett azonban arra is, hogy komoly értékeink is vannak, amelyeknek az elsikkasztása nemzeti bűn, s amelyeknek munkába állításáért (...) mindnyájan felelősek vagyunk. A cselekvésre lendítő önismeret nem nyugszik addig, míg megoldások nem születnek a magyar értékek megmentésére.”³⁵ (Könnyen elképzelhető: e tanulmány is közrejátszott abban, hogy Szekfű 1942 tavaszán három cikket is írt a témáról a *Magyar Nemzetben*.)

Zibolen Endre neveléstörténész – a református gimnáziumok tehetségkutató munkájáról írva – ironikusan célzott a nehezen összeegyeztethető nézetek felhasználására: „eszmei gyökereinek összetettségét jól érzékelteti, hogy (...) Harsányi István [...] ismételten utal Szekfű Gyulától és Szabó Dezsőtől eredő indításokra.”³⁶

Dallos Sándor sárospataki riportjában, a Harsányi Istvánnal folytatott interjúban³⁷ a Németh László által a köztudatba bevitt „mélymagyarság” fogalmát is megtalálhatjuk, bár az eredetitől függetlenedett értelemben.³⁸ Ezzel a szóval Harsányi magyarság ősi, a „faji jellegzetességeket” legtisztábban megőrzött rétegét, a parasztságot akarta megnevezni. Az ősi hagyományokat a kor követelményeivel ötvöző, református tehetségkutatás mély vallási gyökereire utal az alábbi idézet, mely a kiválasztott tanulók neveltetésének két „sarokpontjaként” a ke-

³² HARSÁNYI 1942c. 94–96.

³³ HARSÁNYI 1942c. 94.

³⁴ HARSÁNYI 1942c. 94.

³⁵ HARSÁNYI 1940c 105–106.

³⁶ ZIBOLEN 1986. 18–19.

³⁷ DALLOS 1941. 11.

³⁸ A „mély-magyarság” fogalmát Németh László: a „Kisebbségben” című tanulmányának 27. oldalán használta először, de írói magatartás-formák tipizálására, jellemzésére. (Kecskemét: Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, 1939. Tanú könyvtár 1. kötet)

resztyén, nemzeti, harcos világnézetet, valamint a magyar parasztság iránt érzett felelősséget jelölte meg.³⁹

A sárospataki tehetségkutatás korabeli irodalmában alig találkozhatunk direkt politikai utalásokkal, politikusok nevének említésével. Így csak a korszak jellemző jelszavainak, törekvéseinek ismeretében állapítható meg egy-egy – gyakran csak a szóhasználatban, fél mondatos célzásokban „elrejtett” – gondolat forrása. Több példát találunk Gömbös Gyula nézeteire. Kiss Sándor teológiai magántanár egy 1941-ben megtartott istentiszteleten arról beszélt, hogy a főiskola a magyar református tehetségek kutatásával és a magyar földműves ifjúság népfőiskolára gyűjtésével „*az első lépést teszi az osztálytalan társadalom felé.*”⁴⁰ Ugyancsak Gömbös „ihlette” a különböző társadalmi rétegekből származók „*testvériesülésére*” vonatkozó, már idézett kijelentést. Az „*arravalóság*” fogalma Szabó Dezsőn kívül Teleki Pálra is utalhatott. („*Nem tehetségesek, hanem arravaló emberek kellene...*”)

Az ötlet eredete

A nagy ötletek ritkán születnek előzmény nélkül. A szegények támogatásának és a tehetségek védelmének ősi, nemes hagyományaiból merítő elképzelések már korábban megszülettek, de lehetőségek hiányában nem valósulhattak meg. A Főiskola 1938/39. évi értesítője részleteket közölt a tanév során elhunyt Nagy Béla nyugalmazott teológiai tanár emlékét megőrkítő jegyzőkönyvből. Ebben szó van „*zseniális, a természetes fejlődés által azóta valósággá lett*” terveiről is, többek közt a nép tehetséges fiainak intenzívebb felkarolásáról, iskoláztatásuk megszervezéséről, az internátusok szerepének fokozottabb előtérbe kerüléséről.⁴¹

Közvetlen előzményként Medgyasszay András főiskolai igazgatótanácsos 1934. június 18-án elhangzott javaslatát⁴² kell megemlítenem. Ennek lényege: létesítsenek egy olyan alapot, melyből az első gimnáziumi osztályba kerülő szegény tanulókat segítik. Ezért az ösztöndíjárulékot az addigi egy pengőről kettőre emelték, vagyis az intézmény tanulói egy pengővel több tandíjat fizettek. Ezek a plusz egy pengők képezték a tehetségalap állandó, biztos forrását.

Harsányi István újabb keletű történeti összefoglalói Medgyasszay nevéhez és a fenti eseményhez kötötték a sárospataki tehetségkutatás megindulását. Ezen írásokban az igazgatótanácsos, mint a gondolat megfogalmazója és formába öntője szerepelt. Egy 1941-es interjúban, a manapság elsősorban Munkácsy-életrajza okán ismert Dallos Sándornak, az *Új Magyarország* újságírójának Harsányi

³⁹ HARSÁNYI 1940c. 108.

⁴⁰ ÉRTESÍTŐ 1940/41. 27.

⁴¹ ÉRTESÍTŐ 1938/39. 244.

⁴² HARSÁNYI 1940a. 4.

István ettől eltérően nyilatkozott: körülbelül egy esztendeig dolgozott azokon a terveken, melyeket aztán Medgyasszay terjesztett elő. „Nyomban elfogadták, a kollégium egész vezetősége mellém állt s rögtön mintegy 500 pengőnyi anyagi alapot is létesített. Megindulhattam.”⁴³ Lehet, hogy Harsányi István dolgozta ki a tehetség-támogatás terveit, de az elképzelés előterjesztésére csak igazgatótanácsosnak volt módja. Esetleg Medgyasszay csak a finanszírozás módját dolgozta ki.

Kevésbé ismert, hogy az Igazgatótanács határozata nemcsak pénzügyi döntést jelentett, hanem meghatározta a pénzek szétosztásának módját is. A gimnáziumi széknek ugyanis kötelességévé tették, hogy „a díjak odaítélésére az arra jelentkezőkkel megtartandó **tehetségvizsga alapján** tegyen javaslatot.”⁴⁴ (Kiemelés – B. J.)

A tehetség-alap létesítésével megoldották a tehetségkutatást szükségessé tevő okok között másodikként említett gondot, vagyis biztosították a felvett tehetségek első tanévi költségeinek finanszírozását.⁴⁵ A sárospataki tehetségkutatás e gondolat kiteljesítésének „sikertörténete”, melynek vezéralakja, fő szervezője és propagandistája Harsányi István volt.

Az alap létesítéséről egy mindössze tíz sor terjedelmű hír számolt be a *Protestáns Tanügyi Szemle* 1935. decemberi számának legutolsó lapján, az „Egyházi és iskolai hírek” című rovatban.⁴⁶ Talán ez volt a pedagógiai sajtóban az első tudósítás a tehetségkutatás megindulásáról. Ugyanitt olvashatunk az első tehetségvizsgáról is, mely után négy tanuló között összesen 350 pengőt osztottak szét. A rövid hírt egy „profetikus” mondat zárta: „A pataki iskola ez új segélyezése nagyon üdvös intézkedésnek ígérkezik.”⁴⁷

A tehetségkutatás céljairól, várható társadalmi hatásairól

Azt, hogy a tehetségvizsgák és a tehetségeket kutató „önképzőkori ünnepélyek” a középosztály felfrissítését szolgálják, már az 1935/36-os tanévről szóló köz-igazgatói jelentésben olvasható volt, Novák Sándor korábban idézett megfogalmazásában.⁴⁸ Harsányi István a tehetségkutatásról 1939-ben megjelent első, terjedelmesebb beszámolójában arról írt, hogy a gimnázium legyen újra a szellemi vezetőréteg iskolája. A szelekcióval kapcsolatos problémák megoldásához két utat jelölt meg: az internátusi helyeket a legjobbakkal kell betölteni, másrészt

⁴³ DALLOS 1941. 11.

⁴⁴ HARSÁNYI 1940a. 4.

⁴⁵ Természetesen jó tanulmányi eredmények elérése esetén továbbra is részesültek az alap anyagi támogatásában, ezen kívül sokféle címen és formában kaphattak juttatásokat, kedvezményeket.

⁴⁶ PTSZ 1935. 432.

⁴⁷ PTSZ 1935. 432.

⁴⁸ ÉRTESÍTŐ 1935/36. 18.

olyanoknak kell lehetővé tenni a gimnázium elvégzését, akik anyagi helyzetük miatt ezt nem tehetnék meg.⁴⁹

Egy évvel később, a pataki tehetségkutatásról, mint lelkipásztorok, tanítók és tanárok felelős munkaközösségéről írva, így fogalmazott: *„Az elemi iskolában megkezdett céltudatos munkával azok közül az egészséges parasztgyerekek közül választja ki a legtehetségesebbeket, akik szüleik társadalmi helyzete és anyagi elesettsége miatt sohasem juthatnának hozzá az elemi iskolán túli műveltséghez, nem járhatnának se középfokú iskolába, se gimnáziumba. Egyszóval: képtelenek volnának felemelkedni abba a rétegbe, amit ma még kénytelenek vagyunk középosztálynak nevezni, noha e réteg átlagát érték szempontjából jóval meghaladják, s így elkallódásuk komoly veszteséget jelent a nemzeti közösség szempontjából. Hiszen az ésszerű nemzeti közösségi élet egyik legfőbb parancsa az, hogy mindenki arra a helyre kerüljön, amelynek feladatait a legjobban el tudja végezni.”* (...) *„a mai, sok tekintetben megtaplósdott [sic!], kiélt és nagymértékben elidegenedett középosztályt”* olyanokból kell felfrissíteni, akik eredendően alkalmasnak mutatkoznak a magyar nemzeti gondolat hordozására, az igazán jellegzetes magyar értékek kibontakoztatására. A feladat a magyarság legszélesebb rétegeiért felelősséget érző, szegletkő szerepre alkalmas vezetőemberek (...) termelése azokból az értékes parasztelemekekből, aki e mozgalom nélkül nem tudnának kiemelkedni nincstelen paraszti sorsukból.”⁵⁰

Egy, a közvéleménynek szánt, szinte jelszónak is beillő megfogalmazása szerint: *„A pataki tehetségkutatás célja a magyar társadalmi élet magyarabbá tételének elősegítése magyar értékek kibontakoztatása által.”*⁵¹

Az 1940/41. tanévi értesítőben olvashatunk a *„tehetséges, de anyagi erők híján a magasabb kultúrából kizárt magyar gyermekek kiválogatásának, taníttatásának”* mozgalmáról. Itt szerepelt az a később is gyakran előforduló fogalom, a *„szellemi telepítés”*. Ebben a tehetségkutatás jellemzői nem a kiválasztottak, hanem a *„felfrissítendő”* középosztály szempontjából – a *„faji”* alapokkal összekapcsolódva – fogalmazódtak meg. *„Szellemi telepítésnek szeretjük nevezni ezt a munkát, mert a magyar középosztály számára, amely mindig is az alsó rétegekből egészíti ki magát, a magyar erők kimeríthetetlen tárolójából, az elhasználatlan, friss erejű vérszerint is magyar parasztságból akarja biztosítani a legkitűnőbb anyagot.”*⁵²

Az 1941-ben közreadott tájékoztató füzetben *Az idő sodrában* címmel, de név nélkül megjelent, minden bizonnyal szintén Harsányi István által írott rövid bevezető az anyagi javak igazságosabb, emberségesebb elosztása mellett új törekvésként említette a szellemi kincsek *„igazságosabb kulcs”* szerinti szétosztásának szándékát is. *„Szinte egy időben különböző mozgalmak indultak, amelyek más-más területen ugyanazt akarják: a magasabb szellemi munkára termelt, értékes magyar erők kibontakoztatását és a nemzeti élet érdekében munkába állítását ott, ahol rájuk éppen a*

⁴⁹ HARSÁNYI 1939. 393.

⁵⁰ HARSÁNYI 1940c. 107–109.

⁵¹ HARSÁNYI 1940b. 94.

⁵² ÉRTESÍTŐ 1942. 54.

legnagyobb szükség van, ahol a legjobban megállhatják helyüket.” A három, itt csak röviden említett mozgalom a népfőiskola, a tehetségkutatás és a Kitűnőek Iskolája.⁵³

Ugyanitt, már a tehetségkutatás terén kibontakozó mozgalom reménye fogalmazódott meg: „néhány év múlva az egész országot behálózza majd a református tehetségmentő munka, s talán nem is olyan sokára a magyar középosztályt jótékonyan fel fogja frissíteni az ilyen módon belékerült száz és száz magyar észjárású, magyar jellemű, pihent szellemű, vezetésre termett magyar.”⁵⁴

Egy, a következő évben megjelent írásában Harsányi István a népi tehetségkutatás célkitűzéseit három összefüggő problémakörrel kapcsolta össze. Ezek: a társadalmi igazságszolgáltatás a gimnáziumi oktatásból számarányuknál jóval kisebb arányban része-sülő falusi rétegek számára, a jellegzetesen magyar faji és szellemi adottságokat hordozó „mélymagyar” réteg tehetségeinek kiválasztása, a vezető- és középosztály nemzeti és szellemi felfrissítése.⁵⁵ A legutolsó célról Zibolen Endre így vélekedett: „Harsányi véleményének illetékességét kétségbe nem vonva sem hihetjük, hogy a középosztály megújítását vagy akárcsak lényeges felfrissítését vehették volna célba akkor, amikor az első parasztyermekeket Sárospatakon versenyvizsgára hívták. Ehhez már a segélyezésre elő-írányzott gyermekek száma – évenként 2-5 – is elégtelen lett volna.”⁵⁶

Figyelmet érdemelnek azok az érvek is, melyek a fent idézett tanulmányban a falu értékeinek elvonásával és a középosztály létének veszélyeztetésével kapcsolatos vádakra válaszoltak. A hosszú elemzésből⁵⁷ kiemelnék néhány jellemző gondolatot. Harsányi István a tehetségkutatástól a fölfelé emelkedés, a „társadalmi vérkeringés” meggyorsulását várta. Szerinte ez elvezet egy olyan társadalomhoz, melyben „saját értékeinek kibontakoztatásával mindenki elfoglalhatja az őt megillető helyet, s amelyben senki sem foglalhat el olyan helyet, amelyet adottságainál, értékeinél, teljesítményeinél fogva nem érdemel.”⁵⁸ Leírta annak az útját is, hogyan pótolhatja a nép önmaga hiányait saját, mélyebb rétegeiből. A népi tehetségek kiemelése másoknak is lehetőséget ad a kiemelkedésre. „A falu, a tanya végtelen hierarchiájának valamennyi lépcsőjéről csak egyet-egyed kell előlépnie néhány embernek ahhoz, hogy újra minden őrhelyen megfelelő ember legyen.”⁵⁹

Csak az értelmiség láthatja a nemzet problémáit a maguk végső összefüggéseiben, ezért a megoldást is az értelmiségnek kell megkeresnie. A tehetségmentést az egész nemzet szempontjából kell tekinteni. Nem a középosztályért vagy a középosztály ellen van, „hanem az egészséges, a helytálló, a lehető legjobb, az egész

⁵³ HARSÁNYI 1941. [3]–4.

⁵⁴ HARSÁNYI 1941. 5.

⁵⁵ HARSÁNYI 1942a 44.

⁵⁶ ZIBOLEN 1986. 19.

⁵⁷ HARSÁNYI 1942a. 46–50.

⁵⁸ HARSÁNYI 1942a. 48.

⁵⁹ HARSÁNYI 1942a. 47–48.

*nemzet érdekeit a legcselekvőbbben szolgáló vezető- és középosztály kialakítását célzó mozgalom.*⁶⁰

Érdekes, hogy még a Főiskola vezetőségében is akadt olyan vélemény, melyben egészen másképp fogalmazódott meg a tehetségkutatás célja, szerepe. Zsíros József az 1940/41-es tanévet megnyitó beszédében hosszasan fejtegette ezzel kapcsolatos nézeteit. Ennek kulcsmondata így hangzott: „gimnáziumunk akkor fogja végezni a legszentebb szolgálatot, ha a nép köréből kikerült s arra alkalmas gyermekeket a *lekipásztori és tanítói hivatás felé irányítva*, visszaküldi a néphez.”⁶¹ (Kiemelés – B. J.) A terjedelmes indoklásból csak az intézmény saját szempontjaira vonatkozó részt idézem: „*Főiskolánknak különben is érdeke az, hogy kiváló tanítók és lekipásztorok kerüljenek ki falai közül, mert az utánpótlás csak az ő szolgálatuk és irányításuk mellett lehetséges.*”⁶²

A tehetségkutatás mint „átmeneti megoldás”

Harsányi István 1980-as évek óta megjelent történeti összefoglalóiból teljesen kimaradt minden utalás azokra kulcsfontosságú megállapításokra, melyekben a tehetségkutatás, mint a pillanatnyilag megvalósíthatatlan igények helyett alkalmazható lehetőség, *ideiglenes megoldás* szerepelt. „*Az volna kívánatos, ha minden magyar ember tanulhatna még valamit az elemi iskolán túl is. (...) Ha nem tudjuk megközelíteni az ideált, igyekezzünk, ha a megalkuvás határán is, valami jobbat, eddigi munkánknál jobbat végezni.*”⁶³ A megoldási javaslat a következő volt: „*Így kínálkozik aztán, nem a legjobb, de mégis megnyugtató megoldásnak a tehetségkutatás. Ha nem tudjuk mindenkinek biztosítani a tanulást, saját emberi értékeinek a legelőnyösebb kifejtését, kövessünk el mindent azért, hogy legalább néhányan hozzájussanak ehhez az önkifejtéshez. Ebben az esetben aztán nem kétséges, hogy a kiválogatás egyedüli alapja az arravalóság, a kimagasló egyéni értékek birtoka lehet.*”⁶⁴

Harsányi egy másik helyen is úgy írt a tehetségkutatásról, mint átmeneti megoldásról. „*Az a liberális ízű elv, mely szerint mindenkinek egyformán joga van a tanuláshoz, csődöt mondott azzal, hogy nem gondoskodtak arról, hogy valóban mindenkinek meg legyen a lehetősége is a tanuláshoz. Sajnos, a mostani világhelyzetből nem tudunk arra következtetni, hogy Magyarországon rövid időn belül a társadalom igen nagy többségének módja lesz arra, középfokú vagy középiskolát járjon, így meg kell elégednünk egy átmeneti megoldással. (...) célszerű válogatásra van szükség, hogy a legér-*

⁶⁰ HARSÁNYI 1942a. 48.

⁶¹ ÉRTESÍTŐ 1940/41. 23.

⁶² ÉRTESÍTŐ 1940/41. 23.

⁶³ HARSÁNYI 1940e. 701.

⁶⁴ HARSÁNYI 1940e. 701.

tékesebbek, a legtehetségesebbek jussanak hozzá a magasabb műveltséget adó iskolákhoz.”⁶⁵ (Kiemelések a két idézetben – B. J.)

A hazai tehetségvédelem korszakai Harsányi István munkáiban

Harsányi István, történeti összefoglalóiban, a tehetséggondozással kapcsolatos saját elképzeléseinek alátámasztása, igazolása céljából *válogatta és interpretálta* a bemutatott tényeket, törekvéseket. Tehetségvédelmünk 20. századi történetét három korszakra tagolta. (Ebből az 1931-ben zárult *első* időszak témánk szempontjából nem érdekes.)⁶⁶

A második korszak 1935-től 1948-ig tartott. Harsányi István értelmezésében ez volt „*a tehetségkiválasztás és -gondozás második virágkora*”⁶⁷. Kezdetét a sárospataki kollégiumból kiindult, általa szervezett tehetségkutatás jelentette, mely előbb a református, utóbb az állami gimnáziumokra is kiterjedt. Lezárulása az ún. Révai-program „*lefújásához*”, vizsgálati anyagának zúzdába küldéséhez kötődött. (A program keretében az ország összes 7. és 8. osztály tanulója közül továbbtanulás céljából próbálták kiválogatni a legtehetségesebbeket. – B. J.) A 3. korszak – egy három évtizedes szünet után (!) – 1979-ben kezdődött, Harsányi István Somogy megyében megindított tehetséggondozó tevékenységével. Figyelemre méltó, hogy a szerző a hazai tehetségvédelem második és harmadik korszakának megindulását egyaránt *saját munkásságához* kötötte. *A tehetségvédelem kis kalauza* című kötetből kapunk választ arra a kérdésre, vajon miért nem szerepel semmilyen esemény az 1948-1979 közötti időszakból? Harsányi István szerint az általános iskolák és a „*lényegesen megszorodott s egyszersmind felhígult középiskolák*” nem voltak képesek ellátni a tehetséggondozás feladatát. Hosszas fejtegetését ezzel zárta: „*Így 1949-től 1979-ig nem fejlődhetett tovább az előző két szakaszban ígéretesen megindult és szép eredményeket felmutató tehetségnevelési munka. Sőt: bénító tilalom sújtott minden speciális tehetségvédő munkát, s a más néven – tagozatos iskolák, szakkörök – néven elinduló törekvések is befulladásra, s lényegileg eredménytelenek maradtak.*”⁶⁸ Ezzel a tények sokaságával cáfolható állításával egyrészt sok ezer pedagógus áldozatos munkáját negligálta, másrészt azt sugallta, hogy a két világháború közötti „*virágkor*” után *három évtizedig nem beszélhetünk tehetségvédelemről.*⁶⁹

⁶⁵ HARSÁNYI 1942a. 42.

⁶⁶ A korszakot elsősorban a gyermektanulmányozók tevékenysége jellemezte, lezárását a mozgalom vezetője, Nagy László (1857–1931) halálához kötötte Harsányi István.

⁶⁷ HARSÁNYI 1981b. 7. (A népi kollégiumi mozgalomról az összefoglalókban rendszerint nem esett szó ...)

⁶⁸ HARSÁNYI 1985. 14–15.

⁶⁹ Martinkó József docens diplomatikus módon kerülte a vitát az általa mélységesen tisztelt Harsányi Istvánnal, de *egy oldalon keresztül* sorolta a tehetségvédelem 1948–1979 között létező formáit. Az el-

A szerző 1989-ben némileg árnyalta véleményét. Nem használta a „*harmadik korszak*” elnevezést, de az 1948 után történekről csak egy rövid „Függelékben” közölt néhány adalékot.⁷⁰ Az „alaphangot” már ennek bevezető mondata megadta: „*Intézményes tehetséggondozás az elmúlt negyven évben néhány kísérlettől eltekintve nem folyt Magyarországon.*”⁷¹

Ceteris paribus, avagy hogyan lehet összehasonlíteni két korszak tehetségvédelmét?

Két korszak tehetségvédelmét a „*ceteris paribus*” elvének alkalmazásával tudjuk összehasonlíteni. Esetünkben ez azt jelenti, meg kell keresnünk azt az egy közös, lényeges tényezőt, amely alapján az egybevetést el lehet végezni, miközben minden más körülményt figyelmen kívül hagyunk. Az összehasonlítás alapját maga Harsányi István jelölte ki akkor, amikor a tehetségkutatást „*ideiglenes megoldásnak*” nevezte. Azért kellett a legjobbakat kiválogatni, mert a tanulók óriási többségének nem volt lehetősége középfokon vagy középiskolában tanulni. Sárospatakon 1935-1944 között, példamutató társadalmi áldozatvállalás mellett, nyolc környező vármegye népiskoláiból valószínűleg 60 falusi fiút sikerült bejuttatni a Főiskola gimnáziumába a hét, saját módszerekkel végzett, illetve két, az állami akció keretében lefolytatott tehetségvizsgán.⁷² A Harsányi által „*tehetségvédelmünk – államilag támogatott – aranykorának*” minősített Országos Magyar Falusi Tehetségmentés az első, úgynevezett „próbaévben” (1941/42) kb. 80, a következő tanévben 600 tanuló felvételét támogatta, miközben a kiválasztás szempontjából számításba vett korosztály (V. és VI. osztályos népiskolai fiútanulók) száma az 1941/42-es tanévben 193 618 volt.⁷³ (A 190 919 hasonló korú leányra nem terjedt ki az állami akció.) Azt hiszem, nem szükséges statisztikai adatokkal bizonyítani, hogy a háború utáni években nagyságrendekkel több gyermek (nagyon sok lány is!), *alanyi jogon*, külön „*képességvizsgálatok*” nélkül juthatott be a középiskolákba. Ez a megállapítás pusztán abból a szempontból minősíti a háború utáni évtizedek (egyébként sok szempontból bírálható tehetségvédelmét), hogyan oldotta meg a sárospataki tehetségkutatás okaként megjelölt társadalmi problémát.

Sajnálatos, hogy Harsányi István néhány évtized alatt gyökeresen megváltoztatta eredeti véleményét, így erősen vitatható következtetésekre jutott mind te-

lentmondást úgy oldotta fel, hogy kiemelte a korszaknak a korábbiaktól *eltérő sajátosságait*. A szerző szerint 1979-ben a tehetséggondozás *negyedik korszaka* indult meg Harsányi István kaposvári tevékenységével. MARTINKÓ 1999. 20–21.

⁷⁰ HARSÁNYI 1989. 333–334.

⁷¹ HARSÁNYI 1989. 333.

⁷² Az *Értesítő*kből kb. 54–57 tanuló adatait lehet megismerni. BÁNFAI 2010. II. 11.

⁷³ MSÉ 1942. 213.

hetségvédelmünk korszakainak és eredményeinek, mind saját szerepének megítélésében.

Néhány záró gondolat

Őszintén elismerem, és nagyra becsülöm a sárospataki tehetségkutatás megszervezőinek és lebonyolítóinak vitathatatlan érdemeit, emberi és szakmai nagyságát. Ők mindent megtettek, amit az adott viszonyok között megtehettek. Mégis, egy korszak tehetségvédelmének értékét nem az ilyen – néhány tucat tanuló érintő kezdeményezések jellemzik, hanem a közoktatás demokratizmusa és színvonala, a képességek kibontakoztatásának – származástól mentes – lehetőségei, a tanulás zsákutcáinak felszámolása. A sárospataki tehetségkutatás akaratlanul is azt a nézetet erősítette, hogy a szegény falusi fiúk közül csak a legjobbaknak van helye a gimnáziumban, és a középiskolába kerüléshez valamilyen különleges „tehetség” szükséges. Átmeneti megoldás volt, amely nem jelentett igazi alternatívát a szükséges reformokkal szemben, de elterelte a figyelmet azokról. Ugyanakkor sikere mintegy „ötletet adott” az államnak formailag hasonló, de német mintát követő, fajelméleti alapokon álló (látszat)akciójának (Országos Magyar Falusi Tehetségmentés) megindításához. A hazai tehetségvédelem történetével foglalkozó írásokból ez a lényegi különbség nem tűnik ki, így a jó szándékú népi kezdeményezések és az OMFT egyaránt egy „aranykor” részeként szerepelnek.

Ha a kísérlet mai felhasználhatóságát vizsgáljuk, tárgyilagosan meg kell állapítani: a sárospatakihoz hasonló módszereknek még megvan a létjogosultsága. Amíg a leghátrányosabb helyzetű rétegek gyermekeinek esélyein nem lehet radikálisan javítani, szükség van „tehetségkutatásra”, vagyis a továbbtanulás szempontjából legjobbaknak ígérkezők kiválasztására.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

ÉRTESÍTŐ	A Sárospataki Református. Főiskola theol. akadémiai és gimnáziumi értesítője (évkönyve) az ... iskolai évről. Sárospatak, 1936., 1939., 1940., 1941., 1942.
MSÉ	Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1941.

IRODALOM

BÁNFAI 2000	BÁNFAI József: Klebelsberg Kunó és a tehetségvédelem III. rész. = <i>Tehetség</i> , 2000/4. 8.
BÁNFAI 2010	BÁNFAI József: A sárospataki tehetségkutatás 75 éve I–II. rész. = <i>Tehetség</i> , 2010/2. 12–13., 2010. 3/10–11.
BÁNFAI 2012a	BÁNFAI József: A sárospataki tehetségkutatás nevelési rendszere. = <i>Tehetség</i> , 2012/3. 7–9.
BÁNFAI 2012b	BÁNFAI József: Nem nevezhető tehetségkutatásnak? A sárospataki kísérlet egykorú szakmai bírálata. = <i>Tehetség</i> , 2012/4. 8–10.
BÁNFAI	BÁNFAI József: „Tehetségvédelmünk aranykora”? Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés mítosza és valósága. (Kézirat)
BARCZA 1981	BARCZA József: A Kollégium története 1919 után. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Budapest, 1981. 245–261.
DALLOS 1941	DALLOS Sándor: Népi tehetségkutatóink nyomában. [1. rész] = <i>Új Magyarország</i> , 1941. december 25. 11–12.
FERGE 1976	FERGE Zsuzsa: Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Budapest 1976.
FÖLDES 1940a	FÖLDES Ferenc: A földmunkásság a középfokú iskolákban. = <i>Kelet Népe</i> , 1940/4. 5–7.
FÖLDES 1940b	FÖLDES Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Budapest, 1940.
HARSÁNYI 1939	HARSÁNYI István: A sárospataki református gimnázium tehetségkutató munkája. = <i>Protestáns Tanügyi Szemle</i> , 1939. 10. 393–395.
HARSÁNYI 1940a	HARSÁNYI István: A sárospataki tehetségkutató munka. Sárospatak, 1940.
HARSÁNYI 1940b	HARSÁNYI István: A cserkészmozgalom feladatai a tehetségkutatás terén. = <i>Vezetők Lapja</i> , 1940/4. 94–96.
HARSÁNYI 1940c	HARSÁNYI István: Népfőiskola, tehetségkutatás, kitűnőek iskolája. = <i>Protestáns Szemle</i> , 1940/4. 105–111.
HARSÁNYI 1940d	HARSÁNYI István: Református gimnáziumaink feladatai a tehetségkutatás terén. = <i>Protestáns Tanügyi Szemle</i> , 1940/3. 69–74.
HARSÁNYI 1940e	HARSÁNYI István: Magyar néptanítók feladatai a tehetségkutatás terén. = <i>Néptanítók Lapja</i> , 1940/16. 700–703.
HARSÁNYI 1941	Református gimnáziumaink tehetségkutató munkája. Szerk. HARSÁNYI István. Sárospatak, 1941.

- HARSÁNYI 1942a HARSÁNYI István: A népi tehetségkutatás néhány társadalmi háttérkérdése. = *Protestáns Szemle*, 1942/2. 41-51.
- HARSÁNYI 1942b HARSÁNYI István: Tehetségkutatás. = *Magyar Szemle*, (1942/42):2. 94-96.
- HARSÁNYI 1980 HARSÁNYI István: Tehetségkiválasztás, tehetséggondozás. = *Confessio*, 1980/3. 13-20.
- HARSÁNYI 1981a HARSÁNYI István: Tehetségkutató munka Sárospatakon. Történeti összefoglaló és levelek. = *Valóság*, 1981/10. 83-100.
- HARSÁNYI 1981b HARSÁNYI István: A tehetségfelismerés és tehetséggondozás mai feladatai. Kaposvár, 1981.
- HARSÁNYI 1982 HARSÁNYI István: A manzard és a Rácz-ház. Tanulságos pataki nevelési kísérlet a 30-as és 40-es években. = *Napjaink*, 1982/9. 35-37.
- HARSÁNYI 1984 HARSÁNYI István: A magyar tehetségvédő mozgalom első korszaka. I. A századfordulótól 1918-ig. II. 1918-tól Nagy László haláláig. = *Vigilia*, 1984/1. 27-32., 1984/2. 118-123.
- HARSÁNYI 1985 HARSÁNYI István: A tehetségvédelem kis kalauza. Budapest, 1985. [!1986]
- HARSÁNYI 1989 HARSÁNYI István: Az iskolai tehetséggondozás története Magyarországon. In: *Tehetséggondozás az iskolában*. Szerk. RANSCHBURG Jenő. Budapest, 1989. 313-336.
- HARSÁNYI 1994 HARSÁNYI István: Tehetségvédelem. Részlet a szerző 1984-ben írt összefoglaló tanulmányából. Szerk., utószó: HEIMANN Lászlóné. Budapest, 1994.
- KARÁCSONY 2000a KARÁCSONY Sándor: Kísérleti parasztgimnázium Földesen. [Dokumentumok.] In: KOZMA-TOMASZ 2000a. 182-188.
- KARÁCSONY 2000b KARÁCSONY Sándor: A Bolyai és a Györfly Kollégium. [Dokumentumok.] In: KOZMA-TOMASZ 2000a. 200-207.
- KÉZI 2004 KÉZI Erzsébet: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. A sárospataki Angol Internátus Budapest, 2004.
- KOZMA-TOMASZ 2000a Szociálpedagógia. Szöveggyűjtemény. Szerk. KOZMA Tamás - TOMASZ Gábor. Budapest, 2000.
- KOZMA-TOMASZ 2000b A szociálpedagógia kezdetei Magyarországon. In: *Szociálpedagógia. Szöveggyűjtemény*. Szerk. KOZMA Tamás - TOMASZ Gábor. Budapest, 2000. 15-25.
- MARTINKÓ 1999 MARTINKÓ József: A Magyar Tehetséggondozó Társaság története. Budapest 1999.
- NOSZLOPI 1943 NOSZLOPI László: Arravalók kiválogatása és támogatása a középiskola elvégzésére. = *Magyar Paedagogia*, 1943/1-2. 72-76.
- NOVÁK 1936 NOVÁK Sándor: Közigazgatói jelentés az 1935-36. iskolai évről. In: *Értesítő* 1935/36. 14-18.
- PÉTER 1942 PÉTER Zoltán: A középiskolai tanulmányokra való rátermettség előzetes megállapításának kérdéséhez. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1942/5. 101-105.
- PTSZ 1935 *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1935/10. 432.
- SARKA 2008 SARKA Ferenc: Tehetségvédő a történelem viharában. Harsányi István 1908-2002. = *Tehetség*, 2008/2. 10-11.

- SOMOGYI 2000 SOMOGYI József: Iskolaügy és tehetségvédelem. [Dokumentumok.] In: KOZMA–TOMASZ 2000a. 156–164.
- SZOMBATFALVY 1924 SZOMBATFALVY György: Az értelmiség válsága. = *Társadalomtudomány*, 1924/6. 4–13.
- SZOMBATFALVY 1940 SZOMBATFALVY György: Tehetségvédelem és tehetségkutatás. = *Társadalomtudomány*, 1940/2. 215–217.
- SZOMBATFALVY 1941 SZOMBATFALVY György: A falusi tehetségmentés intézménye. = *Nép és Családvédelem* 1941/4. 124–128.
- SZOMBATFALVY 1943 SZOMBATFALVY György: Beszámoló a versenyvizsgás tanulókról. = *Néptanítók Lapja* 1943/17. 695–699.
- SZÖLLŐSI 2012 SZÖLLŐSI Gábor: A társadalmi problémák (konstrukcionista) elméletének alapjai. Miskolc, 2012.
- ZIBOLEN 1986 Tehetségmentés az iskolában 1920-1944. Az intézményes tehetségkutatás, tehetségvédelem és tehetségfejlesztés irodalma a két világháború között. Szerk. és bev. ZIBOLEN Endre. Budapest, 1986.
- ZILAHY 1939 ZILAHY Lajos: Kitűnőek Iskolája. = *Kelet Népe*, 1939/11. 5–7.
- ZILAHY 2000 ZILAHY Lajos: Kitűnőek Iskolája. [Dokumentumok.] In: KOZMA–TOMASZ 2000a. 178–182.
- ZSÍROS 1940 ZSÍROS József: A sárospataki tehetségkutatás visszhangja. = *Sárospataki Református Lapok*, 1940/30. 145.